

HERCEGH FERENC MORAVICAI LELKÉSZ NAPLÓJEGYZETEI

V I R Á G G Á B O R

A magyar forradalom és szabadságharc délvidéki eseményei között jelentős helyet foglalnak el az 1849. januári vérengzések.

A történelmi munkák legtöbbször általában szól az itteni januári eseményekről, így azoknak részletei mindmáig jórészt ismeretlenek. Ezért érdemelnek figyelmet – többek között – a moravicai református gyülekezet presbitériumának jegyzőkönyvében olvasható naplójegyzetek.

Az 1849. év január–március hónapjának eseményei az akkori lelkész, Hercegh Ferenc lejegyzésében maradtak fenn.

Hercegh Ferenc 1806. április 8-án a pestmegyei Úszód községben született református lelkészi családban. Tanulmányait Pápán és Sárospatakon végezte. 1839-ben az addig Baján szolgáló Herceghet a pirosi gyülekezet meghívta lelkésznek. Innen kerül 1841. június 10-én Moravicára. A faluban 49 éven át szolgál, sajnos életének utolsó húsz évében már nem tudja végezni lelkipásztori teendőit, mert elveszíti szeme világát. Néki adatott meg, hogy szemlélje, szenvedő alanya és krónikása legyen az 1849. év nagy szaladásainak.

A presbitériumi jegyzőkönyvek második kötetének 84. lapjától a 92-ig olvashatjuk azokat a naplójegyzeteket, amelyek ezekre a tragikus eseményekre vonatkoznak. Az itt olvasható részlet azért érdemel figyelmet, mert a történetek a forgandó szerencse jegyében alakulnak. Mindkét fél: a fosztogató szerb bandák és a helybéli magyarok egyként vesztesek az eseményekben. Hercegh Ferenc jó tollú, tárgyilagos krónikásnak bizonyult. Az eseményeket – a jegyzőkönyv jellegétől eltérően – szépirodalmi igényvel, szemléletesen és érdekesen jeleníti meg.

Naplójegyzetei – ami eltér a szöveghelyzettől és feladatától, hiszen nem az egyházi élettel kapcsolatos eseményeket rögzíti – 1849. január elsejével

kezdődnek, és két hónapot tekintenek át. Röviden érinti a közép-bácskai eseményeket: a magyar forradalmi hadsereg visszavonulását, a január végi topolyai vérengzést, az utolsó Kray báró szomorú sorsát, meg a feketicsi református testvérgyülekezetben történt véres tragédiát.

A moravicai eseményeket február 25-ével indítja. Időben két hetet tekint át és március 10-ével zárja le azokat.

Hercegh naplójegyzete izgalmas olvasmány. Megkapó a tárgyilagossága. Mindkét fél: a magyarok és a szerbek a forgandó szerencse foglyai, a gyilkos szenvedély rabjai. Ha úgy hozzák az események, a naplóról mindkét oldalt pellengérré állítja. Mosolyogtató epizódjai mélyebb értelműek. A bocsokoraikat ledobáló és menekülő szerbek a hódító és fosztogató lelkiség példája. „Kun István csődörös vallásokat sértő tetté”-ben, aki a koporsó égő gyertyájának lángjánál akarja „rosszul égő kapadohányát” meggyújtani, ott lapul a másságot nem ismerő és főleg nem tisztelő ember.

1849^{jk} év első napján a Sz: tamási szerbek sánca s tábora ellenébe Verbászon felállított sáncok alol a Pest felé gyors léptekkel nyomuló Cs. K. General Windisgrätz elébe felparancsolt Donmiguel zászlóalj szállásozott helységünkbe; így a gondnok választás szokás ellenére másnapra halasztott.

E harcedzett zászlóalj helységünkben örömmel fogadtatott, s magyarosan megvendégeltetett. Úgyhogy délután 2 órakor dobperdülésre kirukkolt vitézek megköszönni akarván szíves vendégszeretetünket a morovicaik helyett a pignocaiakat éltették, s a szállításukra önként kiállott kocsikat tisztjük visszaparancsolta, nem tartván tanácsosnak a rettentő hidegben nehéz fővel kocsikoni útazást.

Jan: ^{kén} tartatott egyházi gyűlésben Sólya János leköszömvén gondnoki, Sárközi Mihály egyházi hivataláról, gondnoknak Lévai Sándor, Egyházfinak Bordás István választottak.

Feketehegy és Verbász alol föltakarodván a katonaság Bácska és az alsóbb részek (pars pro toto) a szerbek rablásának s gyilkolásának martalékul hagyatott, amint a katonaság távozásával csakhamar ki is törtek sáncaikból Verbászt és Feketehegyet rabolták és égették. A menekülni nem tudó vagy nem akaró lakosok közül többeket megöltek – köztük az útszán életét szaladással menteni akaró Kereszthes József lelkészt agyonlőtték. Már január 29-én Topolyát égették és rabolták, lakosai közül többeket leöltek, köztük a papi segídet kivégezték. A plebanust handzsárral annyira megvagdalták, hogy a fején s nyakán ejtett tenyérnyi sebek begyógyultával is hivatala folytatására alkalmatlan lett, s defitentiába tétel. Báró Krei ónagyságát, Topolya földesurát ingre, gatyára vetkőztetve magokkal Bajsára hurcolták.

Proximus ardet Ucalegon. A tűz világa s gyilkolás hallása népeimet megremítette, kicsinyek, nagyok sírása s jajveszékélése közt a gyülekezet nagy része

szabadkai szállásokon, Mélykúton, Halason, Csanádon kerestek menhelyet. Gondnokomat is a pénztárral Halasra küldöttem, a jegyző- s anyakönyveket pedig a feketehegyi helység és egyházi jegyző- és anyakönyvekkel – miket hozzám biztosításul küldöttek – föld alá rejtettem, – ezeket – az itthon zavarosban halászni maradtak ellen őrizni magamat hon maradásra határoz- tam. Topolyáról a rabló sereg ágyúikkal együtt Bajsára visszovonult, s ezúttal helységünket mellőzte.

Febr. 25^{kén} este felé érkeztek helységünkbe Szejin igen mívelt és szerény őrnagy vezénylete mellett a Csajkisták s velök a gyülevész őrsereg, mind jól készült szuronyos fegyverekkel. Megérkeztükkel őrnagyuk az itthon szédelgő lakosokat dobszóval a helység gázához gyűjtötte, s előttök katonáinak a rablást kemény büntetés mellett megtiltotta, sőt a magyarok közül őröket is rendelt, s őket felhatalmazta, hogyha katonái parancsa ellenére táborukat otthagya rabolni mernének, szabadon agyonverhetik. E paranccsal katonáit ágyúikkal a rom. kat. temető mellé helyezte, a nemzetőröket pedig hozzájok közel, a falu legfelsőbb részébe szállásoltatta, táborát helységünkkel pálinka, szalonna és kenyérral ellátta.

Nitimur in vetitum magis cupimusque negata. A szerbek se maradhattak bőrükbe, a házakat pénz, öltöny s fehérneműből rabolni kezdték, mire köztük s az örök közt verekedés keletkezett. 3 szerb tisztára agyonveretett, 4 halálosan megsebesített. A magyarok közül bár közibéjük lődöztek, golyó vagy szuronyos fegyver által egy is legkisebb sérelmet nem kapott. A megrettent szerbek még ágyúikat is őrizet nélkül hagyva eszeveszetten futottak szélyel, úgyhogy temérdek lerügött bocskorokat találtak másnap az utcákon, s ha a lakosok nagyobb része szélyel menekvőben nincs, s ifjaink magokat rendes katonaság közé be nem soroztatják 5 ágyút minden munitioval s pénztárral csupa botokkal kezükre keríthettek. A lármán tekintetes Szalmásy Gyula úrnál szállásoló tisztek megdöbbenve siettek Bíránk, Kis János, helyettes jegyző, Decsi Dániel s egypár eskütt kíséretében a csatahelyre. A holtakat és sebesül- teket a helység házához vitték és kísérték, kik is másnap, míg koporsójok elkészült, az udvaron szemlére kitétettek.

Míg embereiknek halálokon, s különösen 12 éves káplárljoknak elvesztésén felbőszült szerbek káromkodva az utcákon magyarokra lődözve, ágyúiknak a falura szegezésével, nép kiirtásával fenyegetődzve, rabolva sürtek-forrtak (engemet is, lelkeszt két ízben célba vettek; de bosszújoknak csak két lakos társunk lett áldozatja; Szoboszlai János 20 éves ref. ifjú és Márton takács rom. kat.), az alatt a tisztek összeültek és szigorú vizsgát tartottak a tett felett, és csupa gyanuból, mert a tettesek, mint Józsa Bandi s társai megugrottak). Szabó István, Sós István és Kis Sándor lakostársainkat, mint szinte helyettes

Jegyző Decsi Dánielt is ki egy sebesültet a mult este kíséret közben arcul csapott, befogattak és vason Zomborba vitettek.

A mérget még inkább keverte, s a bosszút még inkább forralta Kun István csődörös vallásokat sértő tudatlansági tette. Ki is miután a koporsók megkészültek, rajtok vallásos szokás szerint a gyertyák meggyújtattak, – hogy ne égjenek minden haszon nélkül –, pipát töltött, nálok rosszul égő kapadohányát meggyújtotta. Meglátván a servián pap, nyakon csípve farba rúgta, két servián szuronyos fegyverrel úzóbe vette, a kerítésen keresztül kergették, a kukorica szárkúpokat szuronyaikkal össze-vissza szurkálva keresték, majd egy házba – hova csakugyan szaladt, s az ágy alatt ülő koltós tyúkrok mögé rejtőzött – követték s nézték is; de élte határa nem ott volt kimérve, s halála nem meghatározva, szemököt kikerülte.

Rettentő volt e nap. Embereinket, kiket elő-utó találtak, irgalom nélkül karddal, puska agyával ütötték, majd mejjöknek szegezve agyonlövessel, szúrással fenyegették, csizmaikat lábaikrol lehúzták, szűreik s egyéb öltönyeikből kivetkőztették, ki zsebölték, marháikat, lovaikat, a helység 2 csődörét is elrabolták, s mindezeket birkatürellemmel kéntelenítettet nézni és szenvedni a fegyvertelen nép. De borzasztóbb volt az éjre gondolni. A bosszú, pálinka, és a bortol hevült vérengző nép dühe napnyugvással kétségen kívül irtóztató vérengzésben tör ki, ha tisztjök, kétes lévén a más szemetjén történendő élet-halál harc kimenetele délután 2 órakor őt is kivégzéssel fenyegető fegyelmetlen csordát Pacsérra át nem szállásolja.

Febr: 26^{kán} elmenvén rólunk az Isten ostora, nagy lélekzetet vettünk, de tőlök békés maradásunk nem volt. Táboruk éllemezésére, a szünetleni szolgálat kocsival, lóval, gyalog és lóháton szörnyen terhelték kevés számmal honmaradt lakosainkat. Majd

Mart: 2^{kán} Cs. K. General Drágics ónagysága Bajmokrol az ügyet s hadi szerencsét veszélyeztető fegyelmetlen csordát táborából haza zavarván a Szivac s Bajsa felé vonulók helységünket kiéletlenül rabolták. Férfiakat, asszonyokat egyformán alsó s felső öltönyeiktől, ágyneműiktől megfosztották, az őket szállító kocsisokat ülésükből letaszították s lovaikat elhajtották. Engemet is lelkészt tekintetes Szalmásy Gyula úr házába szorított 50 csavargó. S míg Gyula barátom a speisban portionként méregette számukra pálinkáját, engem zongorázni kéztettek: s az össze-vissza handramandázott egyenetlen hangokon fegyvereik agyát vixolt padlóhoz verve össze-vissza egyenetlenül ugráltak. Remek művészetemnek jutalma lón, hogy a kalapomat fejemből, pipámat számból kérelem nélkül kivették s köszönet nélkül elvették.

Itt megjegyzem, hogy ha tekintetes Szalmásy Gyula úr hon nem marad, s a Pacséron s Bajmokon szállásoló tiszt urakat különbféle jó borokkal, liqueurükkel, befőzöttek, méz s más nyalánkságokkal el nem látja, s a bitangoló pór

népet szinte naponként nem vendégli, Omorovicán ház épen, ember életben alig marad. Türelmit sokszor, igen sokszor el is vesztede a különben igen jó kedélyű s elmés barátom a napontai szemtelen követelések miatt. Házát, magtárát, kertben üvegházát és mindenét magyar, szerb rablóknak hátrahagyva magát szökésre elhatározá, de lakásom hozzá tettem át, őt sorsunk jobbra fordultával bízattam, s kintásra bírtam.

Mart: 4^{kén} Cs. K. General Drágics őnagysága Bajmokról megindítá táborát Szabadka ellen, Előnyomulásukat a magyar örök hírül adák Gál ezredesnek, ki is katonáit elrendezve ellenük vezényelte. Kaponyánál egymást ágyúkkal köszöntötték. Rövid tüzelés után a magyarok szuronnal rohantak. A szerb tábor a legnagyobb rendtelenségben a legrövidebb útát választva eszevesztetten szaladt Zombornak. A kocsikról lemaradt és eltévedt horvátok még Pacséron is kenyérért kínálták fegyvereiket. Bár elfáradt s kiéhezett katonáink őket nyomba nem üzhették; mégis mennyire megvitették ijedtüket bizonyítják a magukról nem levetett, inkább lehasogatott zuspaisos szűr s bőr nadrágok – az elfogott munitios szekerek, ágyúk s köztök az igen csinos 24 fontos réz csicsó. A Kaponyánál csatavesztettek ijedtükből Zomborba is vittek nem kis adagot. Ugyanis sarkokban lenni hívék a huszárokat, sáncaikat, vagyonaikat hátrahagyva szakadásig szaladtak – Szerémben, a vagyonosok Belgrádban vettek lélekzetet. Szerencsétlen főntebb megnevezett foglyainkat is, mint szinte a magokéit ott felejtették, kik börtönük ajtaját amazok örömben, ezek ijedtükben kifeszegették s hazatértek. A szárnytalan vagyis pénztelen s vagyontalan pórokat pedig egy szerviánt affectáló Stzjojkovics nevezetű zombori rác boltos Bajsán összeszedte s azokkal nyugtalanított.

Mart: 9^{kén} két követe által helységünktől 150 kocsi kiállítását, nem tudom mennyi kenyér s szalonnát követelt. Megtagadás esetében helységünket megsemmisítéssel fenyegette. 150 ember sem lévén falunkban szemtelen követeléseinek eleget nem tehattünk, eleget tenni nem is akartunk. Azon napon délután 3 óraker 90 kocsin csordájával helységünk alatt megjelent, s a déli rész külső szélét körülégették, a falut rabolták, tűzhelyeiket elhagyni nem akaró lakostársaink közül 13^{mat} agyonlőttek. Én tekintetes Szalmásy Gyula barátommal szabadkai szállásra, Gyurgyinba menekültem, s onnét szemlélte lángba borult helységünk siralmas romlását. Esteli 6 óraker dobót ütettett a lelketlen kutya fajzat s Bajsára visszavonult. Másnap

Mart: 10^{kén} hazatértünk rombolt helységünkbe. Mint tisztelt Gyula barátom, én is ajtaimat bevagdálva, fehér edényeimet szobám közepin összetörve, üst, más réznemüket elrabolva, asztalaimat, archívumot felforgatva, irományaimat, könyveimet szélyel szórva találtam, miknek rendbe szedéséhez még fogni se tudtam midőn lovas őreink nyargalva jelentik ismétli jövetelüket. Lovasainkat rögtön szalasztottuk Pacsérra, a kaponyai csata vesztesével elszaladt szerbek

gabonái, birkái, marháiknak összeszedése s Szabadkára szállítása végett kiküldött tiszt úrhoz, ki is dobot üttetett, s míg gyalogait rendbe szedte 2 ágyút 60 huszár fedezésével megmentésünkre küldött. Már 138 ház istállókon, takarmányokon kívül égett midőn szölleink sarkánál a 2 ágyú megdőrdült. *Csoeto??!!* kocsikra kapva Öszivac s Bajsa felé elnyargaltak úgy, hogy huszáraink, sőt ágyúgolyóink se karcolhatták be hivatlan vendégeinket.

Hát Sztójkovics urammal mi történt? Őt a rablásban elkésőt kocsisa rablolt hintáján s lovain elnyargalván 3 bótos legényivel – kik Bulim basa címet vettek fel – gyalog hagyta. S gondolván: ha megadják is magokat, többé Sz: János kenyeret aligha árulandnak, életre-halálra víni elhatározzák, és a huszárok előtt szivarra gyújtva szüntelen egyenként löve és töltve hátrálának annyira, hogy tekintetes Pilaszanovics Antal űr erdejétől már csak dülő földre valának, s ha oda bevihetik inokat verő nadrágjokat este lévén az idő annyi ember elleniben szerencsésen megmenekülnek. De a tiszt úr huszáraival karéba kapva megrohantatta. 2 huszár halálosan megsebesült, egyiket itt temettük el egy mart: 9^{kén} agyonlövetett rom. kat. asszonnyal a kat. templom mellett, – a másik vitel közben Szabadka alatt hunyt el –, és egy ló is megsebesült, mind golyó által. Sztójkovics uram is társaival agyonvagdaltatott, s a szállásról kijáró ebek kényelmes csemegéje lett.

E történetek után a Debrecenben székelő magyar kormány által a bácskai hadjáratra Perczel Mór tábornok neveztetett ki, ki fegyverével először is Péterváradra tört utat, és ezt az ostrom alól felszabadítván s éllelmiszerekkel megrakatván seregét – a Bechtold tábornok és Mészáros Lázár hadügyminiszter által többször ostromoltatott, s a külföld által bevehetetlennek híresztelt – Sz: tamási sáncok ellen vezényelte és azokat April 5^{kén} négy órai ostrom után kevés embere vesztésével bevette. 4000 szerbek temetkezési helye lőn. Azután Turlya, Nádaj, Zsablya, s minden határőri helyeket egész Titelig bevén s fölporkölvén a szerbek nyugtalanító rablásainak s vérengzéseinek véget vetett.

Sz: Tamás bevételével a Jegyző- és Anyakönyveket a földből felszedtem. A feketehegyieket minden hiba s hijány nélkül kézbesíttem. A szélyel menekvőben levő híveim is haza szállongtak.